

**THE FUTURE OF THE PAST:
NEW PERSPECTIVES ON UKRAINIAN HISTORY /
ED. BY S.PLOKHY. – CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS:
HARVARD UNIVERSITY PRESS, 2016. – 506 P.**

**МАЙБУТНЄ МИНУЛОГО: НОВІ ПІДХОДИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ /
РЕД. С.ПЛОХІЙ. – КЕМБРИДЖ, МАССАЧУСЕТС:
ВИД-ВО ГАРВАРДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ, 2016. – 506 С.**

Українська історіографія в Північній Америці, від моменту свого виникнення взяла на себе подвійну місію «культуртрегерства». З одного боку, історики, які працювали у цьому полі, прагнули відкрити Заходу очі на існування України як окремого історичного об'єкта з власною історією, а з іншого – намагалися пропонувати альтерна-

тиву до тих ідеологізованих варіантів історієписання, які в різний час переважали у самій Україні. На сьогодні перше завдання значною мірою втратило актуальність, особливо після подій останніх років. Натомість друге видається чи не більш актуальним, аніж будь-коли, оскільки нині на такі історіографічні альтернативи чи не вперше існує запит у нашій країні. Показово, що редактор рецензованого тому професор української історії й директор Українського наукового інституту Гарвардського університету С.Плохій був відзначений цього року Шевченківською премією за свою синтезу історії України в розвідці «Брама Європи». Він став першим істориком, який здобув таку нагороду.

Пропоноване видання – це вибіркова публікація матеріалів конференції «Quo Vadis Ukrainian History», яка відбулася в Гарвардському університеті у жовтні 2013 р., і стала третьою у серії такого роду заходів, присвячених українській історіографії, організованих спільно Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Інститутом історії України НАНУ. Учасники конференції були запрошені обговорити відносини між українською історіографією й головними трендами в історіографії «глобальній». Хоча організатори все ще мали на думці питання: «Чи має Україна історію?», провокативно сформульоване М. фон Гагеном ще в 1995 р.¹, цього разу вже йшлося не стільки про саме існування української історіографії поза межами нашої країни, скільки про стан поля, його можливості й перспективи розвитку. Особливим аспектом, до якого було привернуто увагу учасників, стало питання викладання історії в Україні та небезпек, пов'язаних із політизацією історії.

Матеріали збірника впорядковано за чотирма секціями. Першу («У пошуках нового нарративу») присвячено пошуку альтернативи національній парадигмі української історії, що можна визначити також як головну тему для всього тому загалом. Цей розділ складається з трьох статей. Г.Касьянов і О.Толочко діляться своїми думками щодо концепту багатотомної історії

¹ Hagen M., von. Does Ukraine Have a History? // Slavic Review. – 1995. – №3 (Vol.54). – P.658–673.

України, проект якої було запущено Інститутом історії України НАНУ 2010 р. (утім досі він так і не реалізований); А.Рібер пропонує власну версію наративу для української історії в її дидактичному застосуванні; О.Бережна пропонує вичерпний огляд літератури, в якій Україна та її окремі регіони описуються й аналізуються як продукт їх «прикордонного» («borderland») статусу.

За такої масштабної постановки проблема реконцептуалізації наративних рамок для історії будь-якої країни надзвичайно складна. Інтелектуальні новації доби постмодерну, до яких покликаються у своїй критиці національного наративу Г.Касьянов і О.Толочко, насправді проблематизували наративну форму історичного знання як таку, а не лише національний наратив. Будь-який наратив за самою своєю природою – селективний конструкт². Будь-який наратив конструюється ретроспективно³. Вибір істориком наративної форми, особливо коли йдеться про великі історичні синтези, ніколи не обмежується лише пізнавальними підставами. Як справедливо відзначили автори одного з подібних проектів, «обговорюючи минуле, суспільство виробляє мову й образи для конструювання спільного майбутнього»⁴.

Усвідомлення універсальності цих обмежень не залишає історикам іншого вибору, окрім як працювати в умовах багатоголосся наративних форм та аналітичних мов. Очевидно, що національна історія не має жодних підстав бути єдиною формою, в якій може писатися історія. У тому варіанті, в якому національна історія досі переважно була представлена в Україні, вона дійсно може продукувати віктимізацію, як пише А.Рібер, чи генерувати «конфлікт, нетолерантність і агресію», як уважають Г.Касьянов та О.Толочко. Критика конкретних національних наративів під таким кутом зору дійсно часто буває справедливою. Але структуралістське узагальнення, зроблене Г.Касьяновим і О.Толочком, відносно того, що національна історія є непродуктивною пізнавально й токсичною соціально вже через саму її наративну форму, видається значним спрощенням.

Можна назвати як мінімум кілька інтелектуально продуктивних історичних синтезів з української історії, які також навряд чи провокують «національну нетолерантність, підозру до сусідів і ксенофобські настрої»⁵. Крім того, за всіх своїх вад національна історія досі продовжує шукати відповіді на важливі питання, з якими сучасні суспільства звертаються до історії. Якщо історія не буде транслювати відчуття належності, місця у світі та глибоких традицій, як вона зможе транслювати ганьбу, сором і каяття? Якщо національна історія до утворення національної держави абсурдна (Г.Касьянов і О.Толочко говорять так про історію Бельгії до 1830 р.), тоді яке може бути

² Porter Abbot H. The Cambridge introduction to narrative. – Cambridge, 2002. – 64 p.

³ Brooks P. Narratives of the Constitutional Covenant // Dedalus. – Winter 2012. – Vol.141. – No1. – P.47.

⁴ Новая имперская история Северной Евразии / Ред. И.Герасимов: В 2 т. – Т.1. – Казань, 2017. – С.9.

⁵ Див., напр.: Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – 360 с.; Magocsi P.R., Petrovsky-Shtern Y. Jews and Ukrainians: A Millennium of Co-Existence. – Toronto, 2016; Марочій П.-П. Україна: історія її земель та народів / Пер з англ. – Ужгород, 2012; Plokhly S. The Gates of Europe: A History of Ukraine. – New York, 2015.

діло сучасним українцям до того, що козаки й селяни Речі Посполитої вирізали тисячі євреїв під час «Хмельниччини»? Чи що радянські громадяни, котрі мешкали на територіях, які лише в 1991 р. стали Україною, допомагали нацистам у здійсненні Голокосту?!

Альтернативи, які пропонуються у цьому розділі, орієнтують на зміну територіальної перспективи для української історії й наголошують на її периферійному чи то фронтірному статусі. А.Рібер радить умістити історію України у ширший «геокультурний» контекст, який він називає Євразією. Територіально в тексті А.Рібера вона більш чи менш точно збігається з Російською імперією в її найбільшому поширенні, а Україна виступає як її західний фронтір. Інтерпретація історії України як історії фронтиру, безумовно, містить значний потенціал. За великим рахунком, в аналітичному плані не має великого значення, чи буде ця територія описана як східний фронтір Європи, чи як західний – Євразії (обидва погляди присутні в рецензованому томі)⁶. Але коли (як у тексті А.Рібера) йдеться про історичну дидактику, така євразійська перспектива навряд чи може розраховувати на сприйняття у сучасній Україні. Як відзначив Ж.Дерріда, «вибір контексту це завжди перформативна операція й ніколи не суто теоретичний жест»⁷.

У наступному розділі («Транснаціональний поворот») автори продовжують обговорювати евристичні можливості, а також що може дати вивчення української історії для розуміння процесів на глобальному чи регіональному рівнях. Г.Куромія фокусує увагу на тому, як українське питання стало глобальним у контексті суперництва світових колоніальних імперій, а А.Граціозі та Дж.Лібер пропонують умістити історію України в контекст європейських і світових процесів державного будівництва й модернізації. Й.Петровський-Штерн зосереджує свою увагу на кількох контроверсійних проблемах історії євреїв в Україні та українсько-єврейських стосунків, зокрема на Хмельниччині, і на революційних подіях 1917–1921 рр. Але при цьому він наголошує на необхідності створити більш нюансовану картину таких відносин, яка містила б не лише конфлікт, а і тривалу історію продуктивної взаємодії в політичній, економічній, культурній сферах.

Тексти цього розділу також фокусуються на пошуку нової методології та аналітичної мови, яка може бути застосована для дослідження української історії. Зважаючи на широту постановки питань не дивно, що цей розділ виглядає найбільш гетерогенним у цілому збірнику. На прикладі життя і творчості українського географа С.Рудницького С.Зігель пропонує цікавий біографічний підхід до аналізу просторових уявлень кінця XIX – початку XX ст. в Україні. М. фон Гаген ставить перед собою завдання принести здобутки «колоніального повороту» у світовій історіографії до аналізу української історії й подивитися крізь колоніалістську перспективу на ключові події української історії. Така перспектива дозволяє багато подій – Першу світову війну, революцію і громадянську війну, сталінську соціальну інженерію та

⁶ Таку думку стосовно історії Білорусі висловив білоруський історик А.Левицький.

⁷ *Derrida J. Limited Inc.* – Evanston, 1988. – 132 p.

Голодомор, нацистську окупацію, пізній сталінізм і націоналістичний опір радянському режиму – побачити по-новому та глибше зрозуміти, зокрема, російсько-українські відносини.

У своєму аналізі М. фон Гаген багато чим завдячує критиці колоніалістської політики Росії, сформульованій українськими лівими інтелектуалами, зокрема текстами М.Шаповала. М.Фаулер, навпаки, аналізує цю проблему у критичній дискусії з ідеями іншого лівого українського інтелектуала – М.Хвильового. Зокрема вона не вважає, що дихотомія «колонія – метрополія» визначала процес культурної продукції в Україні. Авторка розглядає останню як мультиетнічний регіон, у котрому у взаємодії між культурними практиками різних етносів вивувалася радянська «культура в Україні», на яку вона пропонує звернути більше уваги. М.Фаулер пише, що проект М.Хвильового, котрий полягав у створенні сучасної міської культури, рівної європейській, провалився, і народна сільська культура гопака й вишиванки, а також українська класика ХІХ ст. були визначальними в оформленні змісту «української» культури. Але її підхід не дозволяє зрозуміти, чому саме цей проект провалився. Він не дозволяє в повній мірі взяти до уваги ті структурні умови, які створили й підтримували ситуацію, за якої українська культура залишалася субординованою російській і відігравала роль фольклорної варіації імперської культури. Неувага до цих обставин є виявом певної тенденції до ідеалізації імперської ситуації, яка помітна в літературі останнім часом. Коли ми аналізуємо імперську ситуацію, важливо уникати крайнощів. Слід не тільки брати до уваги фактор різноманіття, можливостей для контактів та обміну, але й не забувати, що остання – це також ситуація примусу, насильства, дискримінації, ієрархій.

Третій розділ («Повернення до регіону») містить тексти, які пропонують іншу, вужчу, територіальну перспективу як альтернативу національній парадигмі. Увага до просторових аспектів історичної репрезентації є взагалі однією з найбільш характерних рис рецензованого збірника у цілому. Десять із двадцяти текстів видання так чи інакше фокусуються на проблемі простору і просторового контексту для української історії. У цьому розділі Л.Вульф та І.Вушко розмірковують про історіографічне конструювання історичного регіону – Галичини. З.Когут аналізує історіографію дослідження козацьких еліт Лівобережної України. Цікаве явище поширення російських націоналістичних організацій наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Правобережній Україні, у регіоні, де майже не було етнічних росіян, розглядає Ф.Гілліс. Пов'язана з тим же регіоном біографія релігійного діяча й історика П.Лебединцева, яку аналізує Г.Коулман, також демонструє неоднорідність того, що Ф.Гілліс називає «малоросійським лобі».

Обидва ці приклади показують складність відносин між регіональним патріотизмом, національною ідентичністю та політичними лояльностями в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Але якщо розглянути ці процеси у тривалішій хронологічній перспективі, можна побачити, наскільки проблематичними маркерами є мінливі політичні флуктуації для аналізу проблеми національної ідентичності. Очевидно, що поряд з аналізом політичного дискурсу еліт ми маємо уважніше придивитися до складніших і триваліших структур, які породжували відмінності й опиралися уніфікації.

Різні політичні сили намагалися ці відмінності по-різному каналізувати, але жодна з них не могла їх ані створити, ані ліквідувати.

С.Плохій у своїй статті показує, як увага до регіонів як екологічних зон посилює наше розуміння причин, поширення й наслідків Голодомору. У своєму аналізі він спирається на дані, об'єднані у «Цифровий атлас Голодомору» – частину проекту «Цифрової карти України», що реалізовується в Українському науковому інституті Гарвардського університету. Цей проєкт – найбільш перспективне та новаторське міждисциплінарне починання у царині українських студій за останні кілька десятиліть⁸.

І нарешті останній, четвертий, розділ («Репрезентації минулого») присвячено проблемам публічних репрезентацій і соціальної ролі історії. Т.Таїрова-Яковлева пропонує огляд українських студій у російській історіографії останніх двох десятиліть, а П.Р.Магочій ділиться багаторічним досвідом викладання історії України в Північній Америці. Зважаючи на те, що студії пам'яті пережили останнім часом справжній бум, несподівано скромне місце в рецензованому виданні займають питання колективної пам'яті. М.Дичок і В.Кравченко у своїх статтях концентруються головню на темі сприйняття радянського минулого сучасним українським суспільством. Але якщо М.Дичок дуже обережно ставиться до можливостей впливати на «живу» пам'ять про історичні події ззовні й не схильна перебільшувати соціальної ролі історії, В.Кравченко вважає, що в Україні сьогодні «проблема ставлення до недавнього минулого є екзистенційною у своїй важливості». Таку драматичну оцінку важко зіставити з актуальною політичною динамікою в нашій країні. Майже 1 тис. населених пунктів, а також 52 тис. вулиць і площ було перейменовано, до 1,5 тис. пам'ятників В.Леніну демонтовано в рамках процесу декомунізації, який має сумну славу на Заході та є радше непопулярним в Україні. Але схоже, що досі західні експерти протестували проти декомунізації активніше, ніж самі українські громадяни. Історія та пам'ять традиційно важлива частина елітарних дискурсів, але ми досі знаємо не так багато про те, яке значення історія має поза ними.

У цілому видання дає можливість скласти досить добре уявлення про розвиток українських студій у Північній Америці й у світі. Скептично налаштовані щодо національної історії автори пропонують широке коло альтернатив, більшість з яких можна розглядати не тільки як альтернативну, але також як можливе доповнення, що може збагатити репрезентацію історії України як території. У цьому сенсі важлива пропозиція редактора цього видання поставити на порядок денний академічних дискусій питання про «нову національну історію», жанр історієписання, який вийшов би за межі етнонаціональної парадигми і скористався б із можливостей, що пропонуються глобальним, транснаціональним, мультиетнічним та регіональним підходами з тим, аби історики могли відповісти на дедалі зростаючий запит сучасних держав, націй і суспільств на спільні історичні наративи й історичні ідентичності. Збірник дає хороший матеріал, аби продовжити дискусію на цю тему.

Микола Боровик (Київ)

⁸ Див.: [Електронний ресурс]: <http://gis.huri.harvard.edu>